

TOLNAY KLÁRI SZEREP ÉS EGYÉNISÉG

Nem készültem fel „tudományosan”, még csak úgynevezett hozzáolvasással sem arra, hogy egy ilyen fontos szakkérdésről elméletileg értekezhessek. Ha mégis erről a kérdésről beszélek, azért teszem, mert évek óta kíváncsi vagyok belőlem a mondanivaló, leszűrése annak, amit saját s a környezetemben velem együtt dolgozó színésztársaim sorsán és pályafutásán tapasztaltam. Gyakorlatilag nem is szinte, hanem határozottan a saját bőrükön és veszélyükre.

A mai magyar színházpolitika és még fokozottabban az utóbbi években ultrakonjunkturálisra dagadt filmgyártás közös tulajdonsága a *színházszek skatulyázása*. Mit értek ezen? A válaszban messzemenőleg benne foglaltatnék az egész magyar színházpolitika és -vezetés kritikája - ezt a szíves olvasóra bízom, s én csak tények, tünetek, körülmények magam megfigyelte vázlatával szolgállok.

I.

Mióta az úgynevezett *színház-kultusz* megszületett, s elharapódzása a színházi piac *elefantiázisos* tünetévé terebélyesedett, színigazgatók, filmgyártók könnyű s kényelmes rendszert vezettek be maguk s üzemi életük számára.

Fiókokban, dossziékban tartott típusrendszer szerint választanak, osztogatnak színészt, szerepet, sőt, darabot is.

Ha bármilyen épkézláb filmtörténet fut be a kezükhöz, rögtön kifecamítják, torzítják azzal az üzleti kíváncsisággal: jó, jó, de X. vagy Y. sztár-nak megfelelő, testhezálló alakításra kell átírni (az olvasó bármelyikvezető művésznünk nevét behelyettesít-heti), mert nélküle a produkció nem üzlet, üzlet nélkül pedig nincs produkció.

Rége - utánajártam - ez hivatásellenes, szentségtörő gesztus lett volna. Rége még a darab, a szerzői alkotás volt a kiindulás, a produkció alapja, ebből és eszerint kerestek megfelelő szereplőket, a szerepet maradéktalanul vagy meg-közeliítőleg be- és kitöltő alakító színészeket (sokszor így futottak be vidéki ismeretlenek), akik az együttes munka lelki kohójában, a közös teremtőmunka izzásának negyven-fokos lázában odaadással szolgálták a színházat - író, színjátszást, közönséget -, mindazt, amiből a Művészet és Hivatás kinőhetett s megszületett. Rége *szerepkörök*

voltak. Hősnő, szende, naiva, drámai, anya, komika stb. Elég merev, nemegyszer üresen dogmatikus fogalmak. De az igazi színházvezető, de még az akkor gyerekcipőkben járó némafilmgyártó is egy-egy szerepkörön belül tartott (színház) és nyilvántartott (film) *több* tehetséges és jelentős színészt, és nemegyszer árnyalati vagy enteriőrbeli kis különbségektől beutazta a vidéket s felfedezett. Felfedezett - kockázattal. Hangsúlyozom ezt, mert ha a mai felfedezések mértékét és fajsúlyát tekintjük, szembevetve a teljes kockázatmentesség (konjunktúrában minden lehetséges), másfelől az a felelőtlenség, amellyel mindenki mindenkit felfedez, szerencsétlen kispolgári csitrik amúgy is színháztól bódult fejét szédítik (sokszor nagyon is átlátszó, még sötétségük mellett is átlátszó okokból), s dologtalan fiatal embereket taszítanak bele kísérletezés és kudarc után egy életre a meg nem talált hivatás örök szerencsétlenjei közé.

Gondoljunk csak a régi Vígszínházra! Varsányi örök tündöklése mellett Gombaszögi Frida,

Tolnay Klári a negyvenes évek elején

Góthné az élvonalban, váltogatva, osztva s osztotva, Hegedűs, Fenyvesi, Góth, Tanai - mind káprázatos skilágazdagsággal - a komoly s vígjátéki vezető szerepekre, hogy a többi szerepkörrel ne is beszéljek.

Manapság N., Z., X. és Y. művésznő és művész a kiindulópont. Őhöz - legyen akár kiragyogó solitaire, akár strassz-, a gombhoz mérik, szabják a kabátot. Az ő egyénisége diktál. Diktál és nem alkuszik. Nem alkalmazkodik. Nem akar. Vagy nem tud.

Hová és mire vezet ez az út?

II.

A színészi egyéniség értelmezése furcsás dolog. Kétségtelen, hogy művészi értelemben azt nevezhetjük igazán színésznek, aki saját *személyiségén* (Persönlichkeit) keresztül, amely érdekes, vonzó, lebilincselő: „egyéni” ízű - lenyűgöző és hatásában teljes *kifejezőerővel* rendelkező. Azaz olyan jelentékeny *ember*, s egyben olyan vonzó (szép vagy rút, kiemelkedő) testi tulajdonságokkal rendelkezik, hogy azokon keresztül egyszerre érdekessé és jelentékennyé válik mindaz, amit a színpadon csinál. Ezt nevezik egyéniségnek, s ezzel válik valaki *való-*

ban s nem mondvaszínáltan azzá, amit igazán és komolyan színésznek hívunk. Nem is kell példa az illusztrálásra, de ha kell: Duse, Moissi, Bajor, Somlay, Csontos, Sugár Károly.

Azonban ez az igazi színész - a művész színész - lényegének csak *egyik* - fontosabb, döntőbb - alkateleme. A vagyon, a talentum, amellyel *sáfárkodni* kell. A sors, születés, véletlen a „tündér keresztanya” káprázatosan gazdag ajándéka, amivel a mindennapok, a köznapi élet *főlé* lehet nőni és jutni; alkat, adottság és szerencse - mint a turistáé -, amivel meg lehet mászni a csúcokat. Mert mászni, vergődni, alázattal s lázadással, nekibuzdulással és csüggedéssel váltakozva töprengeni, kínlódni, tanulni, próbálkozni, sebesülni és szárnyalni, bukni és lankadni akkor is kell, kikerülhetetlenül, ha a sors kegyelme születésünkör bőlcsönkbe is rakja ezt a lelki vagyont.

A vagyonnal lehet gazdálkodni, okosan élni, a lelki gazdag szerencsésével, aki tudja, hogy a vagyon őt az étellel, másokkal, a környező világgal szemben mire is kötelezi. Es lehet vele kufárkodni is, uszorás

módra élni, sőt hazardírozni is. Ezzel a vagyonnal is tönkre lehet menni, el lehet tékozolni, el lehet veszíteni, el lehet zúlni vele. Amint azt az Írás példázza a talentumokkal sáfárkodókról.

S ez a sáfárkodás a színészi egyéniség problémájának *másik* felén fordul meg.

Az Iffland-féle meghatározásból - melynél bölcsebbet és többet egyszerűbben még nem mondtak a mesterségünkről -, mely szerint a színészet: *emberábrázolás*, logikusan következik, hogy az igazi színészi egyéniségnek bele kell hatolnia abba az alakba, be kell töltenie azt a figurát, amelyet az író megalkot, a darab kijelöl számára. Fel kell öltönie jellemét, testiségét, szokásait éppen úgy, mint a ruháját. Hanghordozását, tekintetét, reflexeit éppúgy, mint a mandzsettáját. El kell bújni személyileg a figurában, a szerepben, ki kell lépnie önmagából, és testestül-lelkestül azzá a másik emberré válnia, akit játszik, aki ez által az átlényegülés által a fantáziából valóságos életre támad, testi jelenlétet és reális dimenziókat kap - megszületik. Ezért ezáltal teremtmény a színészé, s ez a sokféle, gazdag tehetségű emberteremtés a kárpótlása egyéb művészetek maradandóságával szemben.

Maradandóság? Hol van a határ s a döntő mérték ebben? Mi az abszolút művészi maradandóság? A reimsi székesegyház bizonyára tovább marad fenn, mint Duse emléke vagy Jászai Elektrájáé? Úgy érzem, abszolút kritériumok nincsenek, vagy csak nehezen kereshetők meg. S idevágó, hogy egy emlékemet elmondjam. Soha nem láthattam színpadon Pethes Imrét, igen sokak szerint a legnagyobb magyar színészt. De hallottam róla. Sokat. És sokféle embertől. Mindenki valami, a szó rákerülésekor hirtelen meghatódó, szeretetbe olvadó hangon kezdett beszélni róla. Mint valakiről, aki a lelkekben nagyon is elevenül él. Elmondták, milyen volt a magánéletben, milyen apa volt, milyen volt a színiakadémia, a kollégák közt, a kispadon, a társalgóban, a színpadon. Beszéltek róla, hogyan játszta Hamletet, Leart, híres vidéki szerepét a Danisperben, aztán Cyranót, egyszer viccből Cserebogár Jóska szőlőpásztort *A falu rosszában*. És mindenki, aki beszélt nekem róla, megemlékezett, hogy Barta Lajos Örvényében hogyan játszta a vidéki járásbíró, akit megcsal a felesége. Ezt az alakítását úgy ismerem, annyira személyes élményemnek érzem, mintha han-

A *Katy* című filmben (1942)

gosfilmen megmaradt volna az utókor számára. Miért van ez? Mert expanzívan kiáradó, kitarulni tudó nagy egyéniség, valódi személyiség volt. De *ugyanakkor*, egyidejűleg ennek a belső kincsnek a művészet hitében alázatos és odaadó sáfárja is. Mert alárendelte, betörte, elbújtatta énjét a megcsalt, élettől megfáradott vidéki járásbíró *életébe*. A színészet szent és diadalmas, örök *szemérmertlenségével* azt a másikat élte, lelkét, vérkeringését, idegei érzékeny rezdüléseit a *zseni élettranszfúziójával* átadta, beleömlesztette a szerepbe.

S itta paradoxon: így átlényegülni, az emberteremtés ilyenén teljes, maradéktalan módján, csak az igazi nagy *művésze* képes. S most itt a *művészen* a hangsúly. Mert a félegyéniségek, a mindennapi „érdekesek”, „színesek”, divatosak és korszerűek, virtuózok és dilettánsok, a leszegényült és illúziótlan ma diadalmasai, rendszerint szeretnek megállani *félúton*. Ha érdekesek, divatosak vagyunk, sikerekkel és botrányokkal, sztáralűrökkel meg tudjuk szerezni egy igénytelen kor mindennapjaitól a jólétet, rangot, tömjént és glóriát -

miféle bolond hóbort is volna alázattal, a hivatás odaadó szolgálatával törődni?

„Nagy nehezen kiverekedtem magamnak egy valódi mondvacsinált személyi érdekességet »démoni« vagy »sugárzóan férfias«, »flapper« vagy »földszagú« - így kellem, ezért fizetnek, ezért dicsérnek, ez »kell« belőlem -, hát bolond legyek ezt elrejtetni, megmásítani, feláldozni egy szerep kívánalmainak, írói vagy rendezői elképzeléseknek? Ördögöt! Ezáltal, ezzel lettem sztár, most féltékenyen őrzöm nagy nehezen megtalált s a közvéleménybe oltott »egyéniégemet«, így és csakis így kellem az igazgatóknak, producereknek, hiszen sztár vagyok, a közönség értem jön be, rám kíváncsi, nem pedig a szerző hóbortos figurájára s fantáziáira...» S a telekvasárlás, bankbetét s hasonlók szempontjából van is valami igazuk. Persze nem az a fajta igazság, amiért „betörik a fejed”. Inkább olyasfajta igazság, amitől úgy fest mai szín- és filmművészetünk, ahogyan fest...”

III.

De térjünk vissza-szorosabban - a skatulyához. Kikerülhetetlenül természetes, hogy kis csitri-szerepekben kezdtem a pályát. Nem is lehetett másként. De már régen megértem, túljutottam bensőleg ezeken, s még mindig a naivajólelkeket játszottam. Erre volt szükség; a színháznak szüksége, hogy biztonsággal dolgozhassék, nekem, hogy szerepet kapjak s egzisztálhassak a színpadon. A dolog kétélű: egyfelől érelelő, készítő és sarkalló hatású arra, hogy a nagyjában egyívású, azonos típusú szerepekben is folyton újat, mást, kontúrokban vagy részletrajzban a megszokottól, a már csinálttól eltérőt találjon az ember, ennyiből hasznos is; másfelől veszedelmes, mert *monotóniához* vezet, az egyféslegesség uniformitását rögzíti és merevíti az ember színészi naturájára, ami rákövesedik, könnyen páncéllá, kéreggé merevül benne a színész.

Egy kitűnő színész barátom - aki vidéken az összes vezető drámai szerepeket játszotta, s hősnői alapon hozták fel Pestre - közel teljes két évtizedig csak epizódokat, másod-, harmad- és negyedrangú szerepeket játszott, míg egyszerre, hirtelen, szinte a véletlen kegyelméből vezető szerepet kapott, és ebben igazi kvalitásait, kvalitásainak igazi mértékét, skáláját, teherbíró ké-

Ráday Imrével A francia szobalányban (Víg-színház, 1938)

*B
enkő Gyulával a Pesti Színház Varázs című előadásában
(1945)*

*Tolnay Klári (Katherine) és Somló István (Király) a Víg-
színház Kis Katalin című előadásában (1946)*

*Sennyei Vera (Ruth) és Tolnay Klári (Elvira) a Vidám kísértetben
(Művész Színház, 1947)*

*Ladányi Ferenc*cel Lope de Vega *A hős* című darabjában (Madách Színház, 1952)

Tolnay Klári (*Irina*) és *Darvas Iván* (*Tuzenbach*) a *Három nővérben* (Madách Színház, 1954)

Blanche: *Tolnay Klári* (*A vágy villamosa*, Madách Színház, 1962)

*Mensáros László*val a *Warrenné mesterségében* (Madách Színház, 1976) (Ikládi László felvétele)

pességét bizonyíthatta. Skatulyarendszer. Ami két drága, értékes évtizedet vesz el, sorvaszt le a színész életéből.

Nehéz a skatulyából kiugrani. Sokféle körülménynek szinte sors- és véletlenszerű egybeesésére, összejátszására van szükség. Ha egy színész - bármilyen fiatal - egyszer sikeresen alakít egy öregebb figurát, könnyen megtörténhetik vele, hogy élete végéig csak öregeket játszik. Így vagyunk a cigány-, paraszt-és zsidófigurák alakítóival. Minden erejükből, sokszor a meghasonlásig jutó igyekezetükből sem telik arra, hogy kikecmeregjenek a skatulyából. Amely bizonyos fokig óv, biztonságot és kenyeret ad, de másfelől öl, mérgez, kétségbeesésbe hajt.

A skatulyaszellem spanyolcsizmává, inkvizíciós kínzókamrává válik, ha a színházvezetés szelleme legalább addig a határig nem emelkedik, hogy feltegye: amiért X. kitűnő irodai altiszt vagy inas, talán éppúgy tud fűszerességét vagy elesett vidéki ügyvédbojtárt is játszani. Mi a kockázat? Híszzen a próbák folyamán el lehet

Tolnay Klári 1980-ban (Inkey Tibor felvétele)

venni, ki lehet cserélni szerepet és szereplőt. Mindenesetre kisebb baj és fáradtság, mint a felelősség, mely valakinek egy szerepkörbe való kizárólagos bebörtönzésével jár.

Oh, Közönség, ne érd be szürke estéid szórakoztatásául a színházzal! Kérj, követelj *többet* tőle! Nem hiába teszed, meglátod. S ne törődj annyira a színész magánéletével. Oh, Színházvezető Urak! Használják ki jobban a konjunkturnak: a biztos bevételek melegágyán legyenek igényesebbek a közönséggel s - önmagukkal szemben! És óh, Kollégáim, Barátaim, Társaim Jó és Rossz óriáskerekének küllői között, amit színháznak neveznek - tanuljunk a tegnap nagy művészeitől egy kissé több alázatot, odaadást, szolgálatot, elmerülést, gondot a színházért s a színházra, ha már olyan szerencsések, megáldottak és megverték lehetünk, hogy színészek vagyunk.

ÁDÁM OTTÓ

BÚCSÚ

Ljubov Andrejevna még egyszer körültekint elárvult gyerekszobáján, megöleli imádott bátyját, és elindul egy messzi útra, a távoli Menton felé, ahol majd vigaszt talál, gyógyírt „élte fájalmira” - megnyugvást és békét. Alakja ködbe vész. A cseresznyéskertet kivágják, a ház ablakait bedeszkázzák, csak a favágók tompa csapásait halljuk. A lassan ereszkedő vasfüggöny eltakarja az elhagyott ház sziluettjét, és vele együtt eltűnik egy elmúlt korszak minden édessége, egy varázsvilág illékony bűbája, egy egyszerűlt színház minden szépsége.

Es mi, akik itt maradtunk „néma személyek és nézők e darabnál”, most megpróbáljuk felidézni alakját és megfejteni a titkot. Ki volt ez a tünevény, ez a törekeny test, ez a ritka ember-színész - ismertük-e igazán? Vajon hagyta-e, akarta-e, hogy kiismerjük, hogy végigjárjuk vele az utat egészen a célig?

Tolnay Klári ismerte a szeretet adni parancsát, az egyoldalú jószágot és a mindennapi újrakezdés csodáját. Erre építette szél cibálta magányát, szobányi, védett csendjét, amelyben megbújhatott, és ahol összegyűjthette azt a maroknyi ra-

gyogást, amivel aztán este megajándékozta rajongó közönségét.

Vajon mire emlékszünk majd? Egy báli ruha lebbenésére, egy Chopin-noktürn hangjaira, egy csipketerítés zongorára, Estella Dubois huncut szemvillanására, a fűzött cipős, komoly Gróti Ágnesre, a tört mosolyra, amivel Eddie Carbonéját óvja-öleli, Anderson tiszteletesné naiv szépségére, Arkagyina győztes diadalára, a hűséges Júliára és a hűtlen Warrenéra - ahogy együtt utaznak mind a vágy távolodó villamosán - „ismeretlenek felé”.

Es emlékszünk még az erőfeszítés nélküli eleganciára, a köznapi beszéd emelkedett tisztaságára, a szemérmes dekoltázsra és a kihívó hárszpendőre, a törekeny testet fenntartó lelki-erőre: a *tartásra* - színpadi alakjának minden nemességére.

A szerelmes asszonyhoz kegyes a sors! Vigyáz rá és erőt ad neki, hogy elesettségében is fent tudja magát tartani. Ez a drágán vett tartás, ez teszi képessé, hogy szeretetet és vigaszt árásson maga körül, hogy újra és újra elvárja zsolja környezetét személyiségének erős jelenlé-

tével, tehetségének gazdag sugárzásával, és megajándékozta a világot színészbirodalma minden kincsével.

Tolnay Klárit az irgalmas, szép halál gyöngéden simogatta magához. Talán azért, mert élete ezt kényszerítette ki, és a sors engedelmességet a szelíd erőszaknak. Az idő megállt felette, hisz jó barátságban voltak, múltával nemigen törődött. Vállalta saját arcát, tudta, hogy amit tükröz, az mind ő volt egykor, nincs oka változtatni rajta. Ez a fajta hiúság már rég lekopott róla; könnyű lett, törekeny és légies. Megbékélt lélekkel készült fel arra, hogy elfogadja a halált. Elvégezte, ami dolga volt, rendet teremtett maga körül, és derűs szívvel várta az elkerülhetetlent. Mindig is hitte, hogy „egy verébfi sem eshetik le a gondviselés akaratja nélkül. Ha most történik: nem ezután, ha nem ezután, úgy most történik, s ha most meg nem történik, eljő máskor: készen kell rá lenni.”

Látszólag minden olyan, mint volt, a ház, az utca, az emberek, a felhők az égen - de *egészen* olyan már nem lesz soha.

Édes játszótársunk, színészkirálynőnk, drága barátunk, Tolnay Klári - nyugodj békében.